

Кенан Алтынкая

ТҮРК ТИЛИН ОКУТУУДА ЖАНА МАДАНИЯТЫН ҮЙРӨТҮҮДӨ МАКАЛДАРДЫН КОЛДОНУЛУШУ

УДК:371.79.18

Бул макалада түрк тилин окутууда жана маданиятын үйрөтүүдө макалдардын колдонулушу каралган.

Ар бир индивид өз улутунун баалуулуктарын камтыган эне тилин үйрөнүүсү зарыл. Себеби тил, коом жана маданият бири-бири менен тыгыз байланышта болот. Ошондой эле, аларды өз адынча кабыл алуу да мүмкүн эмес. “Сезимдерибизди жана ойло-рубузду тил аркылуу түшүндүрүп жатсак, демек начар тил – ал аркылуу айтылып жаткан сезимдердин жана ойлордун начар экендигинин белгиси. Атүгүл, ойлор менен сезимдер сөзгө же калемге алына элек кезде эле белгилүү бир тилдин түзүлүшү боюнча жаралат. Сезимдердин жана ойлордун начар болушу – адамдын инсандык сапаттарынын начарлыгынан кабар берет. Тил начарлаган сайын ой-пикирлер, түшүнүктөр начарлай баштайт. Бул болсо коомдук тартиптин бузулушуна алып келет. Мыкты, бекем коом үчүн инсандык сапаттары жогору болгон жаштардын келишин кааласак, аларга эне тилибизди туура колдонууну, туура сүйлөшүүнү үйрөтүшүбүз керек”[5].

Негизинен автору белгисиз болгон элдик маданий элементтери – белгилүү окуянын, жашоо образдын жана түрдүү тажрыйбалардын негизинде жаралган. Тарыхтагы эң байыркы цивилизациялардын бирине жана шаңдуу тарыхка ээ болгон түрк эли дүйнөнүн түрдүү аймактарына таралгандыгы үчүн анын элдик маданияты бай болгон. Ошондуктан макалдар дүйнөсү да кеңири.

Макалдардын жана фразеологизмдердин эффективдүү түшүндүрүү, оной жана түшүнүктүү түрдө айтуу жана жазуу сыяктуу көптөгөн маанилүү факторлору бар. Түркияда жана түрк эли жашап келген башка жерлерде да эл ичинде муундан муунга берилип келе жаткан 10,000ден ашуун макалдар жөнүндө көптөгөн эмгектер, китептер жана макалалар басылып чыккан. Түрк макалдары жөнүндө даярдалган жана жарык көргөн китептердин, брошюралардын жана макалалардын саны 700дөн көп [6].

Өз тилинде айтылып келген бул философиялык ойлорго эл абдан маани берип келген. Күнүбүздө да мектептерде жана улууларды окутууда аларды колдонуу керек. Бул түрк тилинин жана маданиятынын баалуулугунун эң маанилүү экендигинин белгиси. Белгилүү бир маданияттын күзгүсү катары билинген макалдар – ал элдин түрдүү жааттагы көз караштарын, ой-пикирлерин, баалуулуктарын чагылдырат.

Ататүрк тилдин маанилүүлүгүн төмөндөгү сөздөрү менен эң сонун түрдө түшүндүрүүдө: “Түрк улутунун тили – түрк тили болуп саналат. Түрк тили дүйнөдөгү эң кооз, эң бай жана эң оной боло турган тилдерден. Ошондуктан ар бир түрк өз тилин сүйөт

жана аны дагы да жогорулатуу үчүн эмгектенет. Ошондой эле түрк тили – түрктөр үчүн ыйык казына. Себеби, түрк эли башынан өткөргөн көптөгөн кыйынчылыктарга карабастан өзүнүн мамлекетинин түзүлүшүнө тили себеп болгонун жана бардык нерсесин тили аркылуу сактап калганын көрүп отурат. Түрк тили – түрк элинин жүрөгү, акылы. Илим аркылуу түрк тилинин уюмдарынын, мекемелеринин ачылышын жана ар тармакта иш алып баргандар биздин кооз жана уккулуктуу тилибизди колдонушун каалаймын” [3].

Коомдун пайдубалы болуп эсептелген эң кичинекей бирикме катары билинген үй-бүлө жана анын мөмөсү болуп эсептелген балдар түрк элинин маданиятында абдан маанилүү болуп саналат. Түрк коомчулугунда үй-бүлө мекен, улут, дин жана мамлекет түшүнүктөрү менен бирдей даражада жогору бааланып, эң улуу жана ыйык баалуулуктардын арасында орун алып келет. Ансыз деле түрк макалдары боюнча мындан башка дагы эмгек жазууга жете турган даражада үй-бүлө жөнүндө макалдар бар.

Салттуу түрк маданиятында бул курактын маанилүү экендигин, жүрүш-туруштун түрлөрүнө көңүл бурулгандыгын тастыктаган заманбап педагогиканын түшүнүктөрүн чагылдырган көпөгөн баалуу макалдар бар. “Ağaç yaş iken eğilir” (Дарак жашында ийилет), “Demir tavında dövülür” (Темирди кызуусунда сок) сыяктуу макалдар балдарды жаш кезинен тарбиялоого чакырган. “Sütle giren canla çıkar” (Сүт менен кирген жан менен чыгат), “Kundakta giren teneşirdeçikar” (Кундакка кирген өлүк жуулган керебетте чыгат), “İnsan yedisinde ne ise yetmişinde odur” (Адам жети жашында кандай болсо, жетимиш жашында да ошондой) сыяктуу макалдар болсо, ушул куракта кабыл алынган кыял-жорук анын өмүрүнүн аягына чейин ага жолдош болоорун, адамдын кишилик сапаттары анын жаш кезинде калыптанаарын көрсөтүп турат.

Макалдардын башталгыч мектептердин алгачкы класстарында ырларды, жомокторду, синонимдер аркылуу түзүлгөн оюндарды; кийинки класстарда аңгемелерди, ырларды, чыгармаларды жана эскерүүлөрдү; орто класстарда болсо өз алдынча мааниге ээ анекдотторду, макалаларды, репортаждарды үйрөтүүдө колдонуу аркылуу окуучулардын угууга көңүл буруусун, теманы жакшыраак түшүнүүсүн камсыз кылууга болот.

Макалдарды окууга үйрөтүүдө да колдонууга болот. Окуучулардын сабак учурунда же сабактан сырткары убактыларында уккан же чөйрөсүндө колдонулган макалдарды дептерлерине жазуусун жана аларга байланыштуу тексттер түзүүсүн тапшырма катары берүүгө болот. Окуучулар таап келген макалдардын оң же терс мааниде колдонулушу тууралуу пикирлерин жаздыртууга да болот. Атүгүл

макалдарбоюнча аңгемелер болсо, аларды таап келүүсүн тапшырма катары берүүгө болот.

Окуучулардын окугандарына, көргөндөрүнө, уккандарына жооп берүүнүн жолу – сүйлөшүү. Балдар сүйлөшүү аркылуу жаңы үйрөнгөн маалыматтарын анализдей алышат, суроолор сурашат, досторунун жүрүм-турумун көзөмөлдөшөт, социалдык мамилелерди түзүшөт, маалымат бириктиришет, инсандык тажрыйбаларын бири-бири менен бөлүшүшөт [2]. “Сабак учурунда окуучулардан “Акыл базарда сатылбайт” же “Бүгүнкү ишти эртенкиге калтырба” [4] сыяктуу макалдар жөнүндө кеп даярдагыла”, – деп тапшырма берүүгө болот. Тарбия берүүчү арга сөздөрү колдонулган терс маанидеги макалдар да бар. Ошондуктан улуттук, адептик, кишилик, рухий жана маданий баалуулуктар чагылдырылган макалдарды жана фразеологизмдерди кылдаттык менен тандоо керек.

Жазуу түрүндө түшүндүрүү – окуучунун көргөн, уккан, ойлогон же башынан өткөргөн окуяларын кагаз бетине түшүрүүсү [1]. Жазууга үйрөтүүдө да макалдарды колдонууга болот. Мисалы, сабак учурунда окуучулардын кандайдыр бир макал жөнүндө айткан ой-пикирлерин жаздыртууга болот. Окуучулар көргөн же башынан өткөргөн окуяны сүрөттөгөн макал табуусун жана бул жөнүндө жазып келүүсүн тапшырма катары берүүгө болот.

Корутунду

Түрк тилин окутууда маданий баалуулуктарды өткөрүүдө макалдар жана фразеологизмдер – адамдарга багытталат жана алардын жакшы, жаман, сулуу, туура, адилетүү, идеал катары сүйрөттөйт. Орхун Абиделеринен *Диванү Лүгати-ат Түрк* китебине чейин түрк тилинде жазылган көптөгөн чыгармаларда макал-ылакаптар жана фразеологизмдер бар. Бул болсо, түрк тилинин тамыры канчалык

терең жана бекем экендигин далилдөөдө. Ошондуктан, макалдар улуттук тарых сезиминин жаралышында маанилүү роль ойнойт.

Балдардын жаштайынан элдик маданиятты чагылдырган каражаттар аркылуу тарбияланышы – маданий баалуулуктарды өткөрүүнү жана жайылтууну оңойлотот жана тездетет. Мына ошондуктан макалдардын жана фразеологизмдердин маанилүүлүгүн баса белгилөө шарт.

Адам баласынын жашай алышы үчүн улуулардын жардамы аркылуу коомдун маданиятын үйрөнүүсү – адам баласынын тарыхынын алгачкы жылдарына чейин узайт. Мына ошондуктан педагогика – тарыхтын ар бир доорунда жана коомчулугунда көрүлүп турган фактор. Коомдор, коомдорду түзгөн үй-бүлөлөр өздөрү жетишкен материалдык жана моралдык баалуулуктарын балдарына үйрөтүү аркылуу, аларды жашоого даярдоо аркылуу өз жашоосун улантып келишкен.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Cahit Kavcar, Ferhan Oğuzkan, Sedat Sever., *Türkçe Öğretimi (Türkçe ve Sınıf Öğretmenleri İçin)*, Engin Yayinevi, Ankara: 1995, s.59
2. Hayati Akyol, “Konuşma Becerisi”, Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu Türkçe 1-8, (Ed. Prof .Dr. Ayşegül Ataman vd.), Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul: 2001, s.73.
3. İNAN, A. (1966). *Milliyetin Temeli Dil Birliği, Türk Dili Dergisi*, N. 182, s. 90.
4. Ö. Çobanoğlu. *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004.
5. SOYKAN, Ö. N. (1998). *Arayışlar*, İstanbul: Küyerel Yay.s 293
6. *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, (Haz. Millî Kütüphane Genel Müdürlüğü), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul: 1992.

Рецензент: филол.и.к. доцент Ниязалиев Б.Ж.